

Inhoud

Het echte geluk is voor mensen die weten dat ze God nodig hebben. Want voor hen is Gods nieuwe wereld. <i>Enkele kernbegrippen in de Bijbel in Gewone Taal</i> Matthijs de Jong	2
Drie negentiende-eeuwse kinderbijbels ‘uitgelicht’ Cees Houtman	14
Bier in de Bijbel Jaap van Dorp	24
De King James Bible Hans Bouma	30

▲ De Bergrede, uit: Christoffel van Sichem, *'t Schat der zielen, dat is: Het geheele leven ons Heeren Iesu Christi [...]*, Amsterdam 1648.

Foto: NBC/Sandra Haverman

Het echte geluk is voor mensen die weten dat ze God nodig hebben. Want voor hen is Gods nieuwe wereld.

Enkele kernbegrippen in de Bijbel in Gewone Taal

Matthijs de Jong

Het Nederlands Bijbelgenootschap werkt momenteel aan de *Bijbel in Gewone Taal* (BGT). Dit wordt een vertaling in eenvoudig Nederlands, die voor iedereen begrijpelijk moet zijn, ook voor mensen die weinig lezen of moeite hebben met lezen. De vertaling zal verschijnen in 2014. Informatie is te vinden op www.bijbelgenootschap.nl onder 'Bijbel in Gewone Taal'.

Met *Andere Woorden* schenkt aandacht aan deze nieuwe vertaling met een serie artikelen over specifieke vertaalkwesties. Deze aflevering presenteert de tekst van Matteüs 4:23-5:12 in de BGT. De vertaling van twee bijzondere begrippen zal worden toegelicht. In de eerste plaats de keuze voor 'Gods nieuwe wereld' als vertaling van het Griekse *basileia tôn ouranôn* (buiten Matteüs: *basileia tou theou*) en in de tweede plaats 'het echte geluk is voor ...' als weergave van het Griekse *makarioi*.

GODS NIEUWE WERELD

Het goede nieuws

Matteüs 4:23-5:12 (zie kader op p. 13) beschrijft het optreden van Jezus in Galilea, gevolgd door het begin van de bergrede. In 4:23 lezen we dat Jezus overal in Galilea het goede nieuws vertelt over Gods nieuwe wereld. De boodschap die hij brengt, staat kort samengevat in Matteüs 4:17 (BGT):

Vanaf dat moment begon Jezus zijn boodschap te vertellen aan de mensen. Hij zei: 'Dit is het moment om je leven te veranderen. Want Gods nieuwe wereld is dichtbij.'

Wat het goede nieuws over Gods nieuwe wereld inhoudt, wordt uitgewerkt in de bergrede (Matteüs 5:1-8:1). In deze rede leert Jezus de mensen waar het werkelijk om gaat. Doen wat God wil, gaat veel verder dan je houden aan een

aantal wetten en regels. Wie luistert naar de wijsheid die Jezus biedt en bereid is te leven zoals God het wil, krijgt de belofte dat hij of zij hoort bij de nieuwe wereld.

De bergrede begint in Matteüs 5:3 met een reeks van kernachtige uitspraken. Het is een serie van acht korte uitspraken (in de derde persoon) die wordt afgesloten met één langere uitspraak (in de tweede persoon). De serie van acht korte uitspraken begint en eindigt met dezelfde refreinzin *hoti autôn estin hê basileia tôn ouranôn*, ‘want voor hen is het koninkrijk van de hemel’ (NBV). Deze inclusie werpt licht op de tussenliggende uitspraken: ze bieden invullingen, concretisering van ‘het koninkrijk van de hemel’.

Gods heerschappij

De *basileia* van God is een cruciaal begrip in het Nieuwe Testament. Niet alleen komt de term veelvuldig voor in de evangeliën, maar ook in Handelingen, de brieven van Paulus, een deel van de andere brieven en in Openbaring. Het goede nieuws van ‘de komst van het koninkrijk’ behoort tot de kernboodschap van het Nieuwe Testament. Het ‘koninkrijk’ wordt op verschillende manieren aangeduid: vaak in combinatie met *tou theou*, ‘van God’, in Matteüs meestal met de woorden *tôn ouranôn*, ‘van de hemel’ (aan deze excusief bij Matteüs gebruikte variant wordt hieronder in een aparte paragraaf aandacht besteed), als ‘mijn’ of ‘uw’ koninkrijk, verwijzend naar God, of soms naar Jezus, of als het koninkrijk van ‘de/mijn/uw Vader’.

Het Griekse woord *basileia* betekent zowel ‘koninkrijk’, in territoriale betekenis, als ‘koningschap’, met betrekking tot positie en bijbehorende waardigheid. Het is, in één woord, de heerschappij die iemand uitoefent als koning over een gebied, met de daarbij behorende status. Om de toepassing van dit begrip op God te begrijpen, moeten we ons verplaatsen in de voorstellingswereld van de eerste eeuw.

Het concept *basileia tou theou*, Gods heerschappij, heeft zijn wortels in de voorstelling van God als koning, die we goed kennen uit het Oude Testament. God als koning is de meest voorkomende typering van God in het Oude Testament. Dit was in de toenmalige wereld natuurlijk volstrekt gebruikelijk: de meeste volken stelden zich hun belangrijkste god of goden voor als koning(en). Dit was conform de staatsinrichting en de algemene ‘worldview’ van die tijd: mensen dienden een koning, en deze (aardse) koning regeerde namens de hemelse koning, de godheid die hem had aangesteld.

Ook zien we al in het Oude Testament de volgende ontwikkeling: God brengt als koning van de wereld door zijn reddende ingrijpen een ommekeer tot stand in het lot van zijn volk (zie vooral teksten in Deutero-Jesaja).

In de hellenistische tijd ontstaat een voorstelling die een directe achtergrond

biedt voor het nieuwtestamentische spreken over Gods *basileia*: Gods heerschappij wordt voorgesteld als een eschatologisch gebeuren. De voorstelling is als volgt. Op dit moment heersen er in de wereld kwade machten (tiranieke heersers die Gods volk onderdrukken, of zelfs duivelse machten), maar spoedig zal Gods heerschappij doorbreken. Dan maakt God een einde aan de heerschappij van de oude machten. Al het bestaande zal door God geoordeeld worden en al het slechte uitgebannen en bestraft. Dan zal Gods heerschappij overal gelden op aarde. De mensen die God trouw zijn, hebben het nu moeilijk. In de huidige wereld worden ze verdrukt. Maar als Gods heerschappij is doorgebroken, zullen de rollen omgedraaid zijn. Dan geeft God de aarde aan hen. Het gaat bij deze voorstelling om een beslissende ommekeer in de geschiedenis. Die ommekeer is definitief, heeft wereldwijde proporties, en wordt door God tot stand gebracht. God brengt dan de hele schepping voorgoed onder zijn heerschappij. We komen deze eschatologische voorstelling tegen in diverse Joodse geschriften uit de hellenistische tijd. Een voorbeeld is het boek Daniël. In Daniël 2 lezen we over een steen die het reusachtige beeld verpulvert, in de droom van Nebukadnessar. In 2:44 wordt uitgelegd waar dit voor staat: de steen is de eeuwige heerschappij van God, die een eind zal maken aan de opeenvolgende koninkrijken van de huidige wereld. Daniël 7 beschrijft een visioen waarin ook iemand optreedt die, na de omwenteling op aarde, voor altijd namens God zal heersen. In 7:14 staat daarover: ‘Hem werden macht, eer en het koningschap verleend, en alle volken en naties, welke taal zij ook spraken, dienden hem. Zijn heerschappij was een eeuwige heerschappij die nooit ten einde zou komen, zijn koningschap zou nooit te gronde gaan’ (NBV).

Varianten op deze voorstelling komen we tegen in andere boeken, zoals Psalmen van Salomo, 4 Ezra, 2 Henoch, het Testament van Mozes, en in een aantal teksten uit Qumran. In sommige van deze teksten speelt de messias een rol in de beslissende ommekeer (bijvoorbeeld in Psalmen van Salomo 17).

In het Nieuwe Testament komen we deze voorstelling in allerlei variaties tegen. Zo ook in Matteüs 4:17, waar de boodschap van Jezus is samengevat als *metanoëite êngiken gar hê basileia tôn ouranôn*, ‘Dit is het moment om je leven te veranderen. Want Gods nieuwe wereld is dichtbij’ (BGT). Het is heel duidelijk dat het hier en elders in de evangeliën niet gaat om de boodschap dát er zoiets als Gods heerschappij of Gods koninkrijk bestaat, maar dat het beslissende moment dichtbij is. Het is een appel, een wake-up call: zorg dat je aan de goede kant staat, want binnenkort is het zover.

De nieuwtestamentische geschriften zijn niet een simpel doorgeefluik van Joodse eschatologie. Wat de vroegchristelijke geschriften kenmerkt is nu juist dat ze – in allerlei verschillende toonaarden – benadrukken dat de ommekeer,

de vestiging van Gods heerschappij, al deels een realiteit geworden is met het optreden van Jezus op aarde, en met zijn dood en opstanding. Tegelijk is de definitieve voltooiing iets dat nog staat te gebeuren bij de komst van Jezus als de verhoogde hemelse Heer met de macht van de Vader. Om die reden wordt door veel uitleggers van het Nieuwe Testament gebruikgemaakt van de begrippen ‘nu reeds’ en ‘nog niet’: aan de ene kant is er al iets definitief veranderd, aan de andere kant staat de voltooiing ervan nog te gebeuren.

Het bovenstaande is geen volledig overzicht van de (christelijke) eschatologische voorstellingen en al helemaal niet van de verschillende uitwerkingen hiervan in de nieuwtestamentische geschriften. Het is niet meer dan een korte schets van de achtergrond van het *basileia*-begrip, de heerschappij van God die een einde zal maken aan de kwade machten die heersen in de huidige tijd. Op grond hiervan kunnen we een paar belangrijke conclusies trekken.

(1) In de terminologie van het *basileia*-begrip klinkt veel meer mee dan expliciet wordt gemaakt. Bijvoorbeeld dat Gods heerschappij een eind zal maken aan de ‘oude machten’, dat het een bevrijding zal zijn voor de mensen die bij God horen, en dat de vraag waar het op aankomt dus is: hoor je bij die mensen die dan gered zullen worden?

(2) Het feit dat Gods ingrijpen waarbij hij heel de schepping definitief aan zich onderwerpt, wordt verwoord in termen van heerschappij, koningschap en de vestiging van een rijk, volgt uit de toenmalige voorstellingswereld.

(3) De essentie van het *basileia*-begrip is het beslissende, definitieve karakter van Gods ingrijpen dat een ommekeer tot stand brengt.

De keuze voor Gods nieuwe wereld

In de *Bijbel in Gewone Taal* blijft de voorstellingswereld van de Bijbel bewaard. In de psalmen wordt God nog steeds als koning voorgesteld, zittend op zijn troon. Ook wordt in de BGT de term ‘koninkrijk’ soms gebruikt. Het fungeert dan op de gebruikelijke manier als een geopolitieke term, bijvoorbeeld: het koninkrijk van Salomo (1 Koningen 11-12), het koninkrijk van Ahasveros (Ester), het koninkrijk van Nebukadnessar (Daniël). In de evangeliën komt het voor als ‘alle koninkrijken van de wereld’, die Satan aan Jezus laat zien (Matteüs 4:8, 9; Lucas 4:5). Het gaat hier om koninkrijken in de gewone zin van het woord: concrete, afgebakende geopolitieke eenheden.¹

Bij het *basileia*-begrip in het Nieuwe Testament is er echter meer aan de hand. Het betreft niet een koninkrijk in de gangbare betekenis van het woord, maar duidt op Gods machtig ingrijpen, een definitieve omwenteling waarbij heel de wereld onder zijn heerschappij wordt gebracht. Het gebruik van de term ‘koninkrijk’ werd hier door de BGT-vertalers als problematisch gezien. De eschatologische voorstelling van het doorbreken van Gods heerschappij staat verder

af van veel van de huidige lezers dan van de oorspronkelijke hoorders. En een keuze voor ‘koninkrijk’ zou die kloof alleen maar versterken, vanwege de gangbare geografische-politieke betekenis van het woord. Het wekt sterk de indruk van iets dat zich op een bepaalde, specifieke locatie bevindt, bijvoorbeeld ‘in de hemel’, terwijl de voorstelling juist betrekking heeft op een wereldwijde omwenteling op aarde.

Bovendien blijkt het in verreweg de meeste gevallen van de talrijke plaatsen waar deze term voorkomt in de evangeliën, in de context niet of nauwelijks te gaan om het koninklijke karakter van de *basileia*. De teksten bieden de lezer dus weinig houvast om de vraag te beantwoorden waarom de nieuwe werkelijkheid waarover zij handelen specifiek als een ‘koninkrijk’ wordt voorgesteld. Een goed voorbeeld hiervan is Matteüs 13, waar de *basileia* twaalf maal genoemd wordt. Waarom het hier specifiek om een ‘koninkrijk’ zou gaan, is voor de (gewone) lezer moeilijk in te zien.

Voor de BGT geldt als criterium bij het gebruik van beelden en voorstellingen dat de betekenis ervan helder moet zijn. Aan deze regel wordt in dit geval niet voldaan. Daarom is het gebruik van ‘koninkrijk’ en ‘rijk’ hier problematisch (en heerschappij is een veel te moeilijk woord en daarom geen optie).

Een gebruikelijke vertaaltransformatie om moeilijke concepten duidelijker te maken is ze iets algemener te formuleren: een minder specifieke term kan soms een veel beter te begrijpen voorstelling opleveren. Dat bleek ook hier een goede mogelijkheid. In plaats van te spreken over ‘heerschappij’ of ‘koninkrijk’, kan men spreken over een nieuwe situatie, een nieuwe werkelijkheid die door God tot stand wordt gebracht. De meest compacte formulering is: Gods nieuwe wereld.

De keuze voor deze weergave wordt ondersteund door het bijbelse taalgebruik, waarin we, naast verwijzingen naar de *basileia*, ook verwijzingen tegenkomen naar de huidige en de nieuwe *aiôn*: deze tijd, of beter ‘deze wereld’ staat tegenover ‘de komende wereld’.² De keuze voor ‘de nieuwe wereld’ is dus een wat algemenere weergave waarbij gebruik wordt gemaakt van andere bijbelse begrippen voor dezelfde voorstelling.

In de synoptische evangeliën krijgt het *basileia*-begrip een invulling die stelling neemt tegen alles wat hoort bij ‘deze wereld’. Dat blijkt al uit de zaligspreekingen: de waarden die horen bij de nieuwe werkelijkheid staan lijnrecht tegenover de ambities van ‘deze wereld’. Omdat de evangeliën zelf het ‘onaardse’ karakter van het *basileia*-begrip zo sterk benadrukken, is het terecht om te spreken van ‘een nieuwe wereld’. Dat die nieuwe orde door God tot stand wordt gebracht en niet door mensenhanden, wordt uitgedrukt door te spreken over ‘Gods nieuwe wereld.’

We hebben voor de BGT dus gekozen voor een weergave die de essentie van het *basileia*-begrip naar voren brengt, die duidelijk maakt dat het om een omwenteling gaat waarbij God iets nieuws tot stand brengt dat een wereldwijde omvang en impact heeft. We hebben tegelijkertijd gekozen voor een term die voldoende open is voor de verschillende uitwerkingen en accenten die in de nieuwtestamentische geschriften aan het *basileia*-begrip worden toegekend. De BGT wordt vermoedelijk de eerste (gedrukte) Nederlandse bijbelvertaling met de weergave ‘Gods nieuwe wereld’. Toch zou het niet terecht zijn om dit als een vondst van de vertalers aan te merken. Opvallend vaak blijkt in preken de formulering ‘Gods nieuwe wereld’ (of ‘de nieuwe wereld’ waarbij het door de context duidelijk is dat die door God tot stand wordt gebracht) gebruikt te worden als weergave van het *basileia*-begrip. Het lijkt dus een vaker voorkomende spontane transformatie die in gewone taal uitdrukt waar het bijbelse *basileia*-begrip op neer komt.³

De term *basileia tôn ouranôn* in Matteüs⁴

Waar de andere evangelisten de term *basileia tou theou* gebruiken, gebruikt Matteüs (als enige) de variant *basileia tôn ouranôn*. Moet dat verschil in de BGT zichtbaar blijven? Volgens de meeste uitleggers bedoelt Matteüs met deze term niet iets anders dan wat in de andere evangeliën met *basileia tou theou* wordt bedoeld. Daarom ligt het voor de hand om bij de iets algemenere weergave van het *basileia*-begrip waar de BGT voor kiest, niet te variëren. Toch is het belangrijk om te weten waarom Matteüs de voorkeur geeft aan de term *basileia tôn ouranôn*. Een veelgehoorde verklaring is dat dit een vorm van omschrijving is waarbij het woord *theos*, God, uit eerbied is ingeruild voor *ouranoi*, de plaats waar God is. Als Matteüs kiest voor *ouranoi* om het woord *theos*, God, te vermijden, zou dat dan niet ook in de vertaling moeten gebeuren? Misschien, maar het is sterk de vraag of deze verklaring klopt. Matteüs gebruikt namelijk wel degelijk met grote regelmaat de aanduiding (*ho*) *theos*, en vier of vijf keer gebruikt hij ook de aanduiding *basileia tou theou*. Een betere verklaring is dat Matteüs een voorkeur heeft voor *basileia tôn ouranôn* om een bepaalde nuance sterker aan te geven. Het gebruik van *ouranos*, ‘hemel’, is in het evangelie van Matteüs zonder meer markant. Hij gebruikt die term graag en vaak om het on-aardse karakter te benadrukken van de zaken waarover hij schrijft. Zo gebruikt hij vaker de aanduiding ‘onze/uw/mijn Vader in de hemel’ en wijst hij op de ‘schat in de hemel’ die men zich verwerft door op aarde trouw te zijn aan God, zijn wil te doen ‘zoals in de hemel’, en ondanks moeilijkheden en verdrukking vast blijven houden aan de ‘hemelse waarden’. Wie alle plaatsen in het evangelie nagaat, ziet een terminologie die de christelijke gemeenschap kenmerkt als een ‘hemelse gemeenschap’: hun hemelse gezindheid en gericht-

heid maakt dat ze helemaal bij God horen, en als de ‘heerschappij van de hemel’ definitief doorbreekt zullen zij daaraan deelhebben. De term *basileia tôn ouranôn* in Matteüs is een theologische manier van spreken. Het helpt de christelijke gemeenschap om haar blik op de hemel te richten: het gaat om de hemelse standaard van gerechtigheid en heiligheid, om de hemelse beloning voor alle inspanning, en om de hemelse orde die op aarde alles anders zal maken. Dit bevestigt dat het *basileia*-begrip in de evangeliën niet moet worden opgevat in politieke termen of als speciale locatie. Het is een nieuwe orde die door God zal worden gevestigd en die nu reeds een appel doet op de mensen om de kant van ‘de hemel’ te kiezen. Het is natuurlijk waar dat met de keuze voor ‘Gods nieuwe wereld’ bepaalde nuances uit de teksten verloren gaan; maar daar staat tegenover dat de essentie van dit belangrijke bijbelse begrip op een duidelijke en begrijpelijke manier naar voren komt. Dat is de grote winst van de BGT.

HET ECHTE GELUK IS VOOR ...

De zaligspreekingen

De kernachtige uitspraken in Matteüs 5:3-12 staan bekend als ‘de zaligspreekingen’. Het zijn uitroepen waarin een bepaalde groep ‘zalig’ geprezen wordt – vandaar dat ze ook wel de *zaligprijzingen* genoemd worden. De naam zaligspreekingen is gebaseerd op het woord waarmee de negen uitspraken beginnen. Dat is het Griekse woord *makarios*, steeds gebruikt in het meervoud *makarioi*. In het Nederlands is daar eigenlijk geen goed woord voor. Meestal wordt als vertaling ‘zalig’ of ‘gelukkig’ gebruikt, maar beide hebben een nadeel. Het woord ‘zalig’ is inmiddels een ouderwets woord geworden. Bovendien wordt het vooral geassocieerd met mensen die overleden zijn. Het woord ‘gelukkig’ is wel een gangbaar woord. Maar het is eigenlijk te vlak als weergave van dit Griekse woord, dat een sterkere betekenis heeft.

Voor de BGT komt er nog een probleem bij. Dat zullen we laten zien door er de vertaling van de NBV van 5:3a bij te nemen: ‘Gelukkig wie nederig van hart zijn’. In deze formulering ontbreekt een werkwoord en dat laat zien dat het geen constatering is, maar een uitroep of belofte. Het is een ander soort zin dan ‘Gelukkig zijn wie nederig van hart zijn’. Dat laatste is een stelling of een constatering, terwijl de formulering zonder persoonsvorm een aspect van belofte heeft: mensen die nederig van hart zijn zullen gelukkig zijn, ook al zijn ze dat misschien nu nog niet. Maar het opmerken en waarderen van dit verschil tussen twee typen van zinnen, is iets voor de geofende lezer. De door de NBV gekozen formulering bevat een constructie die ongewoon is. Veel lezers zouden waarschijnlijk geneigd zijn om te lezen: ‘Gelukkig *zijn* wie nederig van hart zijn’, wat juist niet de bedoeling is.

De BGT moet hier niet alleen gewone woorden gebruiken, maar ook een zinsconstructie die duidelijk maakt wat voor soort uitspraken dit zijn. Er is een gewone manier om iemand gelukkig te prijzen in het Nederlands. In zo'n geval zegt men: Gefeliciteerd! Voor onze vertaling hebben we daar niet zoveel aan. Het is geen makkelijk te lezen woord en bovendien gebruiken we het alleen voor 'aardse zaken' en zelden in de religieuze sfeer. Om tot een goede vertaling te komen in gewone taal, moeten we de serie zaligsprekingen bekijken. De eerste acht zijn korte uitspraken die zijn opgebouwd uit vier vaste onderdelen:

'gelukkig' (Grieks: *makarios*) + aanduiding voor wie het geldt (mensen die ...)
'want' (Grieks: *hoti*) + reden waarom die mensen gelukkig geprezen worden

De reden waarom deze mensen gelukkig genoemd worden is steeds geformuleerd als een toezegging. De eerste en de laatste uitspraak laten zien waar het om gaat: 'Want voor hen is Gods nieuwe wereld' (vers 3 en vers 10). Dát is de kern. De mensen die hier worden genoemd zijn gelukkig te prijzen, want voor hen is Gods nieuwe wereld. De uitspraken tussen vers 3 en vers 10, vullen de situatie in zoals die zal zijn als de nieuwe wereld komt. Dan zal God deze mensen troosten en aan hen de aarde geven. Dan zal God hun moeite belonen en goed zijn voor hen. Dan zullen zij God zien en kinderen van God genoemd worden. De mensen over wie het gaat, krijgen nu de toezegging dat het zo zal gaan als de nieuwe wereld komt. Daarom worden zij nu al gelukkig geprezen. Het gaat hier bij deze uitspraken in feite om méér dan beloftes. Het zijn toezeggingen die op de toekomst betrekking hebben, verklaringen met een bijzonder karakter. Ze vertellen iets over de toekomst van degenen op wie ze slaan, en omdat wat ze zeggen beslissend is voor hun eeuwige redding grijpen ze in feite al vooruit op het eschatologische oordeel. Het zijn onthullingen aangaande de toekomst, die van groot belang zijn voor het heden. Want ze laten zien welke vorm van gedrag, of beter, welke houding de mensen die gered worden typeert.

Mensen die weten dat ze God nodig hebben

Wie zijn deze mensen en hoe worden ze omschreven? We zullen de eerste van de uitspraken bekijken. De omschrijving in 5:3 is lastig om te vertalen. Er staat 'de armen van geest' of beter gezegd 'de armen *qua* geest'. Vergelijkbare aanduidingen komen voor in de *Septuaginta* van psalm 34:19, *hoi tapeinoi toi pneumatī* 'de nederigen in geest', en in enkele Qumranteksten, 'anijje ruach, 'de nederigen/armen van geest'. Het betekent niet 'mensen die weinig verstand hebben' of 'mensen die weinig geloof hebben', maar 'mensen die beseffen dat ze arm zijn' waarbij 'arm' staat voor klein, gering, onbeduidend. Het zijn mensen

die inzien hoe klein, hoe onbeduidend ze zijn, dat wil zeggen: klein en onbeduidend als mens tegenover God. Het gaat om een besef van de *conditio humana*: wij zijn slechts mensen en voor onze redding op God aangewezen. Het gaat om mensen die niet op eigen kracht en inzicht vertrouwen, maar op God. Met een ouderwets woord: mensen die deemoedig zijn. In taal van nu kan men zeggen: ‘mensen die weten dat ze God nodig hebben’.

De volgende uitspraken kleuren dit verder in. Het zijn mensen die onder alle omstandigheden willen doen wat God van ze vraagt. Daar hebben ze alles voor over, ook lijden en verdriet. Het zijn mensen die anderen goed behandelen, ze zijn vriendelijk, goed voor hun medemensen, eerlijk en vredelievend.

Het echte geluk

Het gelukkig prijzen van deze mensen is opvallend, bijna vreemd. In onze wereld zou men mensen die verdriet hebben of lijden, niet snel gelukkig prijzen. En mensen die goed zijn voor anderen, die geduldig, eerlijk en vredelievend zijn, die kan men uiteraard waarderen. Maar ook die eigenschappen worden niet snel gezien als redenen om iemand gelukkig prijzen. Degenen die te feliciteren zijn, zijn veeleer hen die het voor de wind gaat, die aanzien verwerven, carrière maken, geluk hebben en het goed voor elkaar hebben. Mensen met succes. Dat zijn de mensen die gelukkig worden geprezen. De uitspraken waarmee de bergrede begint zijn dus een soort omkering. Het zijn ongebruikelijke felicitaties. Het normale wordt omgedraaid. Dat is heel duidelijk in de slotuitspraak van vers 11-12 (BGT):

¹¹ Het echte geluk is voor jullie. Jullie zullen het moeilijk hebben, omdat je bij mij hoort. Misschien schelden ze je uit of willen ze je gevangennemen. Misschien vertellen ze allerlei leugens over je. ¹² Als dat gebeurt, moet je blij zijn en vrolijk. Want jullie krijgen een grote beloning in de hemel. De profeten van vroeger werden net zo slecht behandeld als jullie nu.

Niemand zou mensen die deze vreselijke dingen meemaken gelukkig prijzen. Maar in deze serie uitspraken worden de zaken op hun kop gezet. Niet wie op het eerste gezicht gelukkig lijkt, is werkelijk gelukkig. Maar juist mensen van wie je in eerste instantie denkt ‘die zijn er slecht aan toe’.

Dat kan omdat deze uitspraken uitgaan van de waarden van Gods nieuwe wereld. Als die komt, zal alles anders zijn. Het gaat in deze uitspraken dus niet over ‘gewoon geluk’, maar over het ‘echte geluk’. Om dit ‘echte geluk’ te zien moet men verder kijken dan het alledaagse leven en de waarden van deze wereld. Om dit geluk te begrijpen moet men weten hoe het zal zijn als Gods nieuwe wereld komt. Daarom is een goede vertaling van deze spreuken: ‘Het

echte geluk is voor ...'. Die formulering laat zien wat de betekenis is van het Grieks en wat de bedoeling is van deze 'zaligprijzingen'. En deze vertaling voldoet aan de regels van het gewone Nederlands.

Noten

- 1 Enigszins uitzonderlijk is de verwijzing naar het 'koninkrijk van David' in Marcus 11:10, in de door de menigte uitgeroepen verwachting: 'Leve het nieuwe koninkrijk van onze vader David' (BGT). Dit betreft weliswaar een uitzonderlijk koninkrijk, maar de link met de concrete voorstelling van koninkrijk als geopolitiek begrip blijft bewaard, omdat het wordt voorgesteld als een nieuwe – betere – versie van iets dat inderdaad een echt koninkrijk was, het koninkrijk van David. Bovendien speelt in deze tekst wellicht mee dat Marcus hier de menigte expres een wat politiek klinkende messiasverwachting in de mond legt.
- 2 Zie voor deze terminologie onder meer Matteüs 12:32; 13:39, 40, 49; 24:3; 28:20, Marcus 10:30, Lucas 16:8; 18:30; 20:34-35; vgl. ook Matteüs 19:28.
- 3 Het hier te berde gebrachte berust op wat enkele bij de evangeliën betrokken vertalers, alert geworden op de aanduiding '(Gods) nieuwe wereld', gedurende de afgelopen jaren in diverse kerkdiensten (van PKN in Leiden tot GKV in Hilversum) hebben opgemerkt.
- 4 Deze paragraaf is gebaseerd op het hieronder genoemde artikel van Robert Foster.

Geraadpleegde literatuur

Hans Dieter Betz, *The Sermon on the Mount: A Commentary on the Sermon on the Mount, Including the Sermon on the Plain* (Hermeneia; Adela Yarbro Collins red.), Minneapolis 1995.

Robert Foster, 'Why on Earth Use "Kingdom of Heaven"? Matthew's terminology Revisited' in: *New Testament Studies* 48 (2002), 487-499.

Nicholas T. Wright, *Jesus and the Victory of God*, Londen 1996.

Dr. M.J. de Jong is als nieuwtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Jezus maakt veel zieke mensen beter

- ²³ Jezus reisde rond in heel Galilea. In de synagogen gaf hij het volk uitleg over God. Hij vertelde het goede nieuws over Gods nieuwe wereld. En hij maakte alle mensen beter die ziek waren of pijn hadden.
- ²⁴ Het nieuws over Jezus werd bekend in heel Syrië. De mensen brachten alle zieken naar hem toe, en Jezus maakte iedereen beter. Mensen met ziektes en pijn, mensen die een kwade geest in zich hadden en mensen die niet konden lopen.
- ²⁵ Een grote groep mensen ging met Jezus mee. Ze kwamen uit Galilea en Dekapolis. En ook uit Jeruzalem, uit Judea en van de overkant van de Jordaan.

Jezus vertelt over het echte geluk

- ¹ Toen Jezus al die mensen zag, ging hij een berg op. Daar ging hij zitten. Zijn leerlingen kwamen bij hem. ² Jezus begon zijn leerlingen uitleg te geven over de nieuwe wereld. Hij zei:
- ³ ‘Het echte geluk is voor mensen die weten dat ze God nodig hebben. Want voor hen is Gods nieuwe wereld.
- ⁴ Het echte geluk is voor mensen die verdriet hebben. Want God zal hen troosten.
- ⁵ Het echte geluk is voor mensen die vriendelijk zijn. Want aan hen zal God de aarde geven.
- ⁶ Het echte geluk is voor mensen die doen wat God wil, en dat het allerbelangrijkste vinden. Want God zal hun moeite belonen.
- ⁷ Het echte geluk is voor mensen die goed zijn voor anderen. Want God zal goed zijn voor hen.
- ⁸ Het echte geluk is voor mensen die eerlijk zijn. Want zij zullen God zien.
- ⁹ Het echte geluk is voor mensen die vrede sluiten. Want zij zullen kinderen van God worden genoemd.
- ¹⁰ Het echte geluk is voor mensen die lijden omdat ze doen wat God wil. Want voor hen is Gods nieuwe wereld.
- ¹¹ Het echte geluk is voor jullie. Jullie zullen het moeilijk hebben, omdat je bij mij hoort. Misschien schelden ze je uit of willen ze je gevangennemen. Misschien vertellen ze allerlei leugens over je. ¹² Als dat gebeurt, moet je blij zijn en vrolijk. Want jullie krijgen een grote beloning in de hemel. De profeten van vroeger werden net zo slecht behandeld als jullie nu.’

▲ Titelblad en afbeelding ertegenover, uit: B.H. Draper, *Geschiedenissen uit den Bijbel getrokken*, Amsterdam 1841.

Foto: NBC/Sandra Haverman

Drie negentiende-eeuwse kinderbijbels 'uitgelicht'

Cees Houtman

De collectie van het Nederlands Bijbelgenootschap bevat een groot aantal kinderbijbels, waaronder zeldzame.¹ Drie daarvan, alle uit de negentiende eeuw afkomstig, die om uiteenlopende redenen 'bijzonder' zijn, worden in dit artikel voor het voetlicht gebracht. De eerste twee 'bijbels' zijn typische kinderbijbels. Zij bieden een hervertelling van de bijbelse geschiedenis die aan kinderen kan worden voorgelezen of door henzelf gelezen kan worden. Het derde werk is meer een gezinsbijbel. Aandacht wordt daarin geschonken aan alle boeken van de Hebreeuwse Bijbel, niet alleen aan de verhalende gedeelten, maar evenzeer aan de profetische en poëtische geschriften en de wijsheidsboeken. Kennisname ervan vereist een behoorlijke mate van intellectuele scholing.

De eerste Nederlandse orthodoxe kinderbijbel

In 1841 verscheen bij uitgever Henricus Höveker (1807-1889) te Amsterdam een 'kinderbijbel' onder de titel *Geschiedenissen uit den Bijbel getrokken*. Het in klein formaat en in twee delen uitgebrachte werk, het ene gewijd aan het Oude Testament, het andere aan het Nieuwe Testament, was 'verlicht' met houtgravures.² De auteur van het uit het Engels vertaalde geschrift was de baptistenpredikant Bourne Hall Draper (1775-1843). De *Geschiedenissen uit den Bijbel getrokken*, bedoeld om 'het opkomend geslacht' oftewel 'de zwakste lammeren in de kudde van Christus, te voeden en te koesteren',³ was, voor zover valt na te gaan, de eerste Nederlandse orthodoxe kinderbijbel.

Op kinderen gerichte hervertellingen van de bijbelse geschiedenis waren in Nederland al in de laatste decennia van de achttiende eeuw beschikbaar. Zij waren afkomstig van 'verlichte' christenen die de Bijbel zelf vanwege de vaak aanstotelijke inhoud en de omvang daarin van de voor een christen niet direct relevante stof, niet geschikt achtten voor jonge mensen en zich geroepen voelden de bijbelse verhalen in een aantrekkelijke en 'gekuiste' vorm te presenteren. Op die wijze wilden zij de Bijbel dienstbaar maken aan de 'leer' van het verlichte christendom, aan de idee dat het Gods bedoeling is de mensheid steeds verder op te voeden tot de ware wijsheid, deugd en zaligheid, zodat de liefde en de vrede zich steeds verder zouden kunnen verbreiden.⁴

In de loop van de negentiende eeuw drong ook in de orthodoxie het besef door

dat de hervertelling een aantrekkelijk middel was om wat men als de essentie van de bijbelse verkondiging beschouwde, de ernst van de zonde, de noodzaak van bekering, de prediking van Jezus als de Verlosser, indringend te presenteren. Tot diegenen die ervan overtuigd waren dat de orthodoxie gebaat was bij de verbreiding van de ‘Waarheid’ door middel van de hervertelling van de bijbelse geschiedenis, behoorde uitgever Höveker, zelf een overtuigd rechtzinnig protestant en als zodanig gerespecteerd door ‘confessionelen’ van verscheidene snit, zoals de Afscheidenen en de aanhangers van het Réveil.⁵

Typerend voor de teneur van *Geschiedenissen uit den Bijbel getrokken* is het ‘motto’ van deel II:

De Godsdienst moet ons alles wezen
Van onze jongste jaren af;
Dan is noch de ouderdom te vreezen,
Noch ’t anders zoo verschrikkend graf.

In de lijn daarvan nemen waarschuwingen tegen de zonde, aansporingen om vroom te leven en het uitzicht op het paradijselijke, hemelse bestaan dat een gelovig mens te wachten staat, een grote plaats in in Drapers vertellingen. Kinderen moeten al jong weten dat niemand ‘ooit iets gewonnen [heeft], noch zal ooit iets winnen bij de zonde’, want ‘de zonde maakt altijd ongelukkig.’ (I, 3) Illustratief voor de ‘geest’ van de moraal waarmee Draper zijn bijbelse geschiedenissen pleegt af te sluiten, zijn de opmerkingen die hij maakt aan het einde van het verhaal over het ‘sterfbed’ van aartsvader Jakob (Genesis 49). Draper besluit met een beschouwing over de vreedzame dood van de godvrezende mens:

Wie zou Jakob niet bewonderen, al degenen, die hem omringen, zegnende, en gezegend wordende van allen, aan de poorten der welgelukzalige eeuwigheid? Het is alsof hij in den hemel zelven is, reeds voor dat hij daarin treedt.

Wij zullen zeker den gelukkigen dood van dien Godvreezenden grijsaard niet kunnen gedenken zonder dit gebed te doen: ‘O mijn God, dat ik toch den dood dezès regtvaardigen sterve!’ Wij zullen sterven, gelijk hij, indien wij leven, gelijk hij geleefd heeft, en indien onze gevoelens zijn, zoo als zij moeten zijn, zullen wij even vuriglijk verlangen zijn leven te leven, als zijnen dood te sterven. (I, 65-66)

Een anonieme auteur geïdentificeerd

In 1875 verscheen bij uitgever W.H. Kirberger te Amsterdam een kinderbijbel waarin in 160 hoofdstukken een hervertelling van de bijbelse geschiedenis werd

gepresenteerd. Het met platen van Gustave Doré (1832-1883) geïllustreerde boek werd gepubliceerd onder de titel *De Kinder-Bijbel, of de geschiedenissen des Bijbels, op de eenvoudigste wijze voorgedragen*. Op de titelpagina ontbreekt de vermelding van de naam van de auteur en elke andere aanduiding van de herkomst van het boek. Werkend aan het project 'Bijbelse geschiedenis herverteld', bleek mij dat de tekst van de zeldzame *Kinder-Bijbel*,⁶ afgezien van minieme verschillen wat betreft de spelling en de interpunctie, gelijk is aan de als *De Kaapsche Kinder-Bijbel* bekende hervertelling van de bijbelse geschiedenis. De eerste druk daarvan, uit 1862, is niet meer beschikbaar. De tweede druk, in 1871 te Arnhem uitgebracht door J.W. & C.F. Swaan, draagt op de titelpagina de volgende uitvoerige tekst:

De Kaapsche Kinder-Bijbel. Of de geschiedenissen des Bijbels op de eenvoudigste wijze voorgedragen, vooral voor huiselijk gebruik; bewerkt door 'een' leeraar der Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika. Verrijkt met bijna honderd en vijftig, zoo fijn gekleurde Engelsche, als houtsneëplaten.

De Kaapsche Kinder-Bijbel is ruim verbreid. Zij werd in een goedkope uitgave in 1891 opnieuw door uitgeverij Swaan op de markt gebracht en aan het begin van de twintigste eeuw, zonder vermelding van het jaar van uitgave en zonder enige indicatie van de voorgeschiedenis van het boek, 'als nieuw' gepubliceerd door D. Bolle te Rotterdam.⁷ De weergave van de titel is in de editie van Bolle vrijwel gelijk aan die van 1871, zij het dat 'een' leeraar (1871) is geworden tot 'een leeraar'. Bovendien is de uitgave van Bolle soberder geïllustreerd dan de uitgave van 1871, wat tot uitdrukking gebracht wordt op de titelpagina door de tekst: *Verrijkt met omstreeks honderd en dertig houtsneëplaten en een fijn gekleurde plaat.*

Wat de tekst van de bijbelse geschiedenis aangaat, bestaan er tussen de uitgave van 1871, de uitgave van Bolle en hun equivalent, *De Kinder-Bijbel*, slechts kleine verschillen in spelling en interpunctie. Ik geef een enkel voorbeeld, ontleend aan de hervertelling van Exodus 2: 'in eene fraaije koets rijden' (Swaan, 90); 'in een fraaijen koets rijden' (Kirberger, 77); 'in een fraaie koets rijden' (Bolle, 90); 'Waarom slaat gij uwen broeder?' (Swaan, 90; Bolle, 90); 'Waarom slaat gij uwe broeder?' (Kirberger, 77). Het grootst zijn de spellingsverschillen tussen enerzijds de uitgaven van Swaan en Kirberger en anderzijds de uitgave van Bolle. In de laatstgenoemde is de spelling gemoderniseerd: 'ligchaam' is geworden tot 'lichaam', 'mogten' tot 'mochten', 'regter' tot 'rechter'.

Een opmerkelijk verschil tussen *De Kaapsche Kinder-Bijbel* en *De Kinder-Bijbel* is dat het laatstgenoemde werk een 'Woord vooraf' van vier pagina's bevat dat klaarblijkelijk van de auteur afkomstig is. Het heeft als opschrift 'Een woord

aan christelijke ouders'. De schrijver richt zich tot zijn lezers met de aanspraak 'Geliefde Vrienden!' en afficheert zichzelf als 'Een dienaar des Evangelies, die, overeenkomstig zijne roeping, niet alleen de schapen, maar ook de lammeren van Christus' kudde weiden wil'. Om die reden biedt hij zijn kinderbijbel aan met het doel de ouders in staat te stellen hun plicht de kinderen 'te onderwijzen in de leer van het Oude en het Nieuwe Testament' na te komen. Hoe zij het 'huisboek' in hun rol van 'onderwijzer' het meest vruchtbaar kunnen gebruiken, zet de 'dienaar' omstandig uiteen. Zijn instructie sluit hij af met de mededeling dat hij 'oetmoedig en biddend de hoop koestert, dat de *Kinder-Bijbel* in menig huisgezin van ons land een gezegend middel bevonden worde, om ouders en kinderen tot Jezus, den Kindervriend, den Zondaarsvriend, te leiden.'

In het 'Woord vooraf' en in de hervertelling zelf manifesteert de auteur zich als een rechtzinnig theoloog. Afgaande op de titelpagina van *De Kaapsche Kinder-Bijbel* en de inleiding tot *De Kinder-Bijbel*, was hij predikant van beroep en als zodanig werkzaam in Zuid-Afrika. Eerder meende ik de 'leeraar' te kunnen identificeren als Dammes Pierre Marie Huet (1827-1895),⁸ telg uit een geslacht van Waalse predikanten die, vanwege lichtzinnig gedrag in zijn studententijd, als kandidaat in de theologie genoodzaakt was geweest zijn heil buiten Nederland te zoeken en naar Zuid-Afrika was geëmigreerd.⁹ Daar verbleef hij van 1856-1867 en was hij, na zich bekeerd te hebben tot het rechtzinnig Protestantisme, werkzaam als predikant. Bij nader toezien moet ik deze identificatie loslaten. Mij is gebleken dat achter de 'leeraar' een andere predikant schuilgaat die, net zoals Huet, behoorde tot de kring van rechtzinnige theologen in Zuid-Afrika die een dam wilde opwerpen tegen het Modernisme.¹⁰ Zijn naam is John Murray (1826-1882), predikant van de Nederduitse Gereformeerde Kerk en later hoogleraar aan de 'Theologiese Kweek-skool' te Stellenbosch.¹¹

Mij kwam onder ogen een Zuid-Afrikaanse kinderbijbel, in 1920 te Kaapstad verschenen onder de titel *Die Kinderbybel of die verhale van die Bybel, op die eenvoudigste manier vertel vir jong kinders in Suid-Afrika*. Als auteur wordt op de titelpagina genoemd 'Professor John Murray'. Deze kinderbijbel blijkt een door 'Ds. N.J. Brümmer'¹² verzorgde vertaling in het Afrikaans te zijn van een oorspronkelijk in het Nederlands geschreven werk. Murray, ofschoon Schot van afkomst, beheerste het Nederlands – hij had onder meer in Utrecht gestudeerd – en publiceerde in die taal. Het 'Woord vooraf' van de vertaling, gedateerd januari 1857, draagt als opschrift 'n Woord aan kristelyke ouers in Suid-Afrika' (p. iii-vii) en blijkt, wat inhoud betreft, identiek te zijn aan het 'Woord vooraf' van *De Kinder-Bijbel*. Hetzelfde geldt voor de hervertelling van de bijbelse geschiedenis in haar geheel.

Al met al valt op grond van de Zuid-Afrikaanse versie van de ‘Kinder-Bijbel’ de ‘geschiedenis’ van de ‘tweeling’, *De Kinder-Bijbel* en *De Kaapsche Kinder-Bijbel*, te traceren. Hun ‘vader’ is John Murray. Anoniem publiceerde hij in 1857-1858 in Zuid-Afrika een in het Nederlands gestelde kinderbijbel. Twee Nederlandse uitgevers brachten zijn ‘Bijbel’ in de negentiende eeuw op de markt. De firma Swaan zonder het oorspronkelijke ‘Woord vooraf’ – klaarblijkelijk achtte zij dat te zeer toegeschreven op de situatie in Zuid-Afrika – maar wel met een indicatie van het auteurschap op de titelpagina. Dankzij de twintigste-eeuwse vertaling in het Afrikaans met op de titelpagina de naam van de schrijver zijn we nu bekend met de identiteit van de ‘leeraar’ achter *De Kinder-Bijbel* en *De Kaapsche Kinder-Bijbel*.

Een liberaal-joodse gezinsbijbel

Het aantal Nederlandse kinder- en gezinsbijbels van joodse signatuur is beperkt.¹³ Zeldzaam en weinig bekend is *De Bijbel, in schetsen en tafereelen voor Israëlitische huisgezinnen*.¹⁴ Het volumineuze met gekleurde platen geïllustreerde boek van meer dan zevenhonderd pagina’s, verschenen in 1884, werd op verzoek van de Leidse uitgever A.W. Sijthoff geschreven door Leman Borstel (1827-1911), onderwijzer en vooraanstaand lid van de Nederlands Israëlitische Gemeente te Rotterdam.¹⁵ Borstel was het liberale jodendom toegedaan. Dat verhinderde hem niet op haast geëxalteerde wijze de Hebreeuwse Bijbel, de joodse Heilige Schrift, te schilderen als een monument van wereldhistorische betekenis én als de bron waaruit het jodendom zich door de eeuwen heen heeft kunnen sterken, zoals blijkt uit het Voorwoord van zijn *De Bijbel*, waaruit we enkele frasen ter illustratie aanhalen:

Terwijl de beroemdste steden, rijken en volken slechts in het geschied-verhaal voortleven, is de Bijbel geworden de machtigste, grootste veroveraar ‘niet door legerscharen of overmacht, maar door zijn geest’, zijne eeuwige waarheden, zijne goddelijke lessen, voorschriften en vermaningen. Van het Oosten tot het Westen, van het Zuiden tot het Noorden buigen alle natiën en stammen eerbiedig de knie voor zijn machtwoord en onderwerpen zich met liefde en dankbaarheid aan zijne heerschappij. [...]

Doch niet alleen naar buiten, maar en hoofdzakelijk naar binnen, in eigen boezem, heeft de Bijbel Israëls kracht en geest bevorderd. In tijden van onwetendheid was hij ‘eene lichtende lamp voor zijn voet’, heeft hij zijn zucht naar studie opgewekt, zijne kennis verrijkt; in den nacht van ruwe barbaarschheid, vooroordeel en bloedige vervolging heeft hij hem sterkte, hope en vertrouwen verleend, zijn gemoeds- en

zieleleven verhoogd, den familieband geheiligd, zedelijkheid en godsdienstzin levendig gehouden.

Borstel beleefde er duidelijk genoeg aan een sfeervolle en aanschouwelijke herversing te bieden. Zo geeft hij bijvoorbeeld de volgende beschrijving van de ligging van de stad Jericho die door Israël werd ingenomen (Jozua 5:13-6:27):

Zij was omstreeks twee uren van de Jordaan en zes ten noordoosten van Jeruzalem in eene vruchtbare en schoone vallei, te midden van

▲ De twee verspieters, uit: L. Borstel, *De Bijbel, in schetsen en tafereelen voor Israëlietische huisgezinnen*, Leiden 1884.

Foto: NBC/Sandra Haverman

de prachtigste palmbosschen gelegen, terwijl die streek ook geurigen balsem en verkwikkenden honig voortbracht, en de vruchtbaarheid bevorderd werd door een aantal kleine beekjes en wellen. (p. 252)

Het gebruik van superlatieven is Borstel niet vreemd. Het lied van Mozes (Deuteronomium 32) typeert hij als een ‘in de gewijde boeken ongeëvenaarde dichterlijke ontboezeming’. In zijn geheel heeft hij het lied in de ‘berijmde vertolking’ van ‘een der eerste vaderlandsche zangers’, Willem Bilderdijk (1756-1831),¹⁶ opgenomen (p. 232-236), na eerder opgemerkt te hebben dat Mozes’ geest op het moment dat hij het lied uitsprak – aan het einde van zijn leven – ‘wellicht helderder dan ooit’ was:

Alleen daardoor is het mogelijk, dat bijna het oogenblik van verscheiden nog het geboorte-moment wordt van een lied, dat uitmunt door bewonderenswaardige, verhevende denkbeelden, vormen en uitdrukkingen, dat onwillekeurig verrast, boeit en medesleept; dat beurtelings vermaant, bestraft, onderricht en bemoedigt; dat opwelt uit de bron eener innige, onuitputtelijke liefde; [...] dat in elk zijner beschouwingen een waarachtig profetischen geest ademt en alleen kan zijn de afspiegeling van het gemoeds- en zieleleven van den grootsten aller wetgevers. (p. 232)

Borstel heeft in zijn ‘Bijbel’ allerlei gegevens verwerkt die hem door de bijbelwetenschap van zijn tijd werden aangereikt op het terrein van de geschiedenis, de land- en volkenkunde en de taalkunde. Zoals reeds bleek, is hij evenwel bepaald geen historisch-kritisch bijbelgeleerde. Zijn joods-liberale visie schemert door in de wijze waarop inconsistenties in de bijbelse verhalen en wonderen ter sprake komen. Borstel heeft zich met betrekking daartoe terughoudend opgesteld. In zijn hervertelling laat hij de inconsistenties en wonderen voor rekening van de bijbelschrijvers. In aantekeningen bij de tekst signaleert hij de inconsistenties zonder verder commentaar en spreekt hij zich niet duidelijk uit over het realiteitsgehalte van de wonderen. Van zijn ‘omgang’ met wonderverhalen geven we enkele voorbeelden.

Sober en zakelijk én zonder verdere uitleg beschrijft hij de val van Jericho. Nadat door de Israëlieten ‘groot alarm’ gemaakt is en ‘triumfkreten aangeheven’ zijn, geschiedt het volgende:

Nu bezwijken de vestingwerken, de muren storten in, Israëls krijgers dringen in de stad, een bloedig gevecht volgt, weldra is het lot van Jericho beslist; Israël heeft de eerste vesting in het land der vaderen in zijn bezit! (p. 252)

Het wonder te Gibeon – zon en maan staan stil (Jozua 10:12-14) – voorziet Borstel wel van commentaar. In een aantekening merkt hij op: ‘Dat het in de aangehaalde verzen geschilderde wonder de pennen van commentatoren en critici in beweging heeft gebracht, behoeft nauwelijks mededeling.’ Zelf bekent hij geen kleur, maar volstaat hij met de vermelding van gegevens die zijn lezers de mogelijkheid bieden te overwegen de tekst als een dichterlijke ontboezeming te verstaan (p. 258, noot 1).

Ook de hemelvaart van Elia (2 Koningen 2:11-12) laat Borstel voor rekening van de auteur van het bijbelverhaal. Hij beschrijft die gebeurtenis, die plaatsvond terwijl Elia en Elisa al voortgaande met elkaar in gesprek waren, als volgt:

Doch plotseling verheft zich een storm, het is een orkaan die woedt, het onweder barst los, de donder rolt, de blikken schittert. Als op een triumphwagen van vuur, door vurige rossen voortgetrokken, ziet Elisa den meester hemelwaarts stijgen. ‘Vader! vader!’ beschermer, redder van Israël!’ roept hij ontsteld en verschrikt, doch de man Gods is verdwenen; slechts zijn mantel ziet hij voor zich liggen. (p. 509)

Door in een aantekening bij het bijbelgedeelte de gebeurtenis aan te duiden als ‘Elia’s verdwijning’ en niet als ‘Elia’s hemelvaart’ suggereert Borstel afstand te nemen van het wonder (p. 509, noot 1).

Tot besluit

Drie negentiende-eeuwse kinderbijbels passeerden de revue. Zij boden een interessant inkijkje in de ruim voorziene bibliotheek van het Nederlands Bijbelgenootschap én in de rijk geschakeerde historie van de hervertelling van de bijbelse geschiedenis in Nederland.

Noten

- 1 Tussen 2006 en 2009 hebben Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs in *Met Andere Woorden* de aandacht gevestigd op onder meer belangwekkende bijbels en prentbijbels uit het bezit van het Nederlands Bijbelgenootschap. Zie de herziene uitgave van hun artikelen in: *Uitgelezen. Bijbels en prentbijbels uit de vroegmoderne tijd*, Heerenveen 2010.
- 2 Voor verdere bibliografische details, ook met betrekking tot de andere te bespreken werken, zie C. Houtman, *Bijbelse geschiedenis herverteld. Woord en beeld – Vraag en antwoord*, Heerenveen 2010. Exemplaren van Drapers kinderbijbel zijn ook aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en in de Universiteitsbibliotheek te Groningen.
- 3 Zie het Woord vooraf van de auteur in deel I, v.
- 4 Zie voor het ontstaan en de ‘geschiedenis’ van het genre ‘hervertelling’ Houtman, 34-40.
- 5 Zie voor hem o.a. T. Bolland, ‘Van wederverkoper tot uitgever. Henricus Hövekers fonds van 1833 tot

- 1843' in: *Jaarboek voor de Nederlandse boekgeschiedenis* 13 (2006), 154-168.
- 6 Ook in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag is een exemplaar van *De Kinder-Bijbel* aanwezig.
  - 7 Voor de uitgever en zijn 'strategie' zie P.J. Buijnsters, *Geschiedenis van het Nederlandse antiquariaat*, Nijmegen 2007, 122-123.
  - 8 Zie Houtman, 47.
  - 9 Zie voor hem *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, II, Kampen 1983, 263-265.
  - 10 Zie in dit verband O. Praamstra, 'Een "algemeen tijdschrift voor Zuid-Afrika", *Elpis* (1857-1861)' in: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 18 (1999), 95-111.
  - 11 Zie voor hem *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, II, 2^e uitgave, Kaapstad 1986, 515-517.
  - 12 Nicolaas Johannes Brümmer (1866-1947) was predikant in de Nederduitse Gereformeerde Kerk en hoogleraar in de wijsbegeerte. Zie voor hem *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, II, 95-96.
  - 13 Zie Houtman, 42-43.
  - 14 Ook in de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam is een exemplaar van Borstels werk aanwezig.
  - 15 Zie voor hem D. Hausdorff, *Jizkor. Platenatlas van drie en een halve eeuw geschiedenis van de joodse gemeente in Rotterdam van 1610 tot ± 1960*, Baarn 1978, 134.
  - 16 Voor het gedicht zie *De dichtwerken van Bilderdijk*, VI, Haarlem 1857, 54-62.

Dr. C. Houtman is emeritus hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit.

▲ De dronkenschap van Noach, uit: *Historie des Ouden en Nieuwen Testaments, Verrykt met meer dan vierhonderd Printverbeeldingen [...]*, Amsterdam 1700.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Bier in de Bijbel

Jaap van Dorp

Van de dranken die in de diverse bijbelvertalingen worden genoemd, zijn water, melk, azijn, verschillende soorten wijn en sterkedrank of ‘bedwelvende drank’ de bekendste. Er is genoeg informatie beschikbaar over de manier waarop de meeste van deze dranken werden bereid en gebruikt. Vragen zijn er eigenlijk alleen over de aard van wat op verschillende plaatsen in de Bijbel ‘sterkedrank’, ‘bedwelvende drank’ of ‘andere drank’ heet. In het Hebreeuws is daar dan het woord *sjeechaar* gebruikt, in het Grieks *sikera*. Wat is dit eigenlijk voor een drank?

Drank en dronkenschap

Het woord *sjeechaar* komt ongeveer twintig keer voor in de Hebreeuwse bijbel.¹ In Leviticus 10:9, in een voorschrift voor priesters, is *sjeechaar* voor het eerst vermeld:

Wijn of bedwelvende drank (*sjeechaar*) zult gij niet drinken, gij noch uw zonen, wanneer gij de tent der samenkomst binnengaat, opdat gij niet sterft. (NBG-vertaling 1951)

Het gaat er bij dit voorschrift niet om dat priesters geheelonthouders zijn, maar wel dat zij tijdens hun dienst niet onder invloed zijn.

De Statenvertalers gaven het woord *sjeechaar* weer met ‘sterkedrank’. Blijkens de kanttekening bij Leviticus 10:9 verstonden zij onder die term niet iets gedistilleerds, maar ‘allerlei drank, waardoor mensen dronken kunnen worden.’ Die uitleg is waarschijnlijk beïnvloed door de filologische samenhang van *sjeechaar* met het Hebreeuwse werkwoord *sjaachar* dat ‘dronken worden’ betekent. Dat taalkundig verband laat de vraag open wat voor een drank *sjeechaar* precies was. Het maakt alleen duidelijk dat men er dronken van kon worden.

Wijnverbod

De voorschriften betreffende het nazireaat in Numeri 6:2-4 gaan uitvoeriger in op wat men in bepaalde gevallen niet mocht drinken:

Wanneer iemand, man of vrouw, een bijzondere gelofte wil afleggen, de nazireeërgelofte, om zich aan de HERE te wijden, dan zal hij zich van wijn en bedwelvende drank (*sjeechaar*) onthouden, geen azijn

van wijn of van bedwelmende drank (*sjeechaar*) drinken noch enige uit druiven bereide drank, en geen druiven eten, noch verse noch gedroogde. Al de tijd van zijn nazireeërschap zal hij niets eten, dat van de wijnstok afkomstig is, van de pitten af tot de toppen der ranken toe. (*NBG-vertaling 1951*)

De *sjeechaar*-drank staat hier geheel en al in de context van bepalingen die met de productie van wijn samenhangen. En ook elders in de bijbelse literatuur wordt *sjeechaar* soms samen met *jajin*, ‘wijn’, genoemd. In Rechters 13:14 bijvoorbeeld. Daarin wordt verteld dat de vrouw van Manoach de opdracht krijgt dat ze tijdens haar zwangerschap de vruchten van de wijnstok niet mag eten en geen *jajin* of *sjeechaar* mag drinken. Volgens de *Groot Nieuws Bijbel* (1996) is er in dat vers geen verschil tussen beide dranken, zoals blijkt uit de vertaling met: ‘Wat van de wijnstok komt, mag ze niet eten; wijn mag ze volstrekt niet drinken.’

Iets anders dan wijn

Het is niet verwonderlijk dat men op grond van bovengenoemde teksten lange tijd heeft verondersteld dat *sjeechaar* een soort wijn moest zijn geweest die men maakte van druiven. Toch kan men juist de teksten waaruit dat zou moeten blijken, nog op een andere manier interpreteren die zeker zo zinnig is. Numeri 6:2-4 gaat namelijk niet alleen over de onthouding van bepaalde dranken, maar ook over allerlei zaken die met de productie van alcohol te maken hebben. In dat verband is het heel zinvol om het eten van druiven te regelen. Een enkele druif kan namelijk al het productieproces van alcohol in gang zetten. Een druif bevat voldoende ingrediënten om bepaalde stoffen om te zetten in alcohol. In teksten zoals Numeri 6:2-4 en Rechters 13:14 ligt de nadruk dan ook niet op de afwijzing van dranken die uit druiven worden bereid, maar op de onthouding van alcohol die men door verschillende dranken en na consumptie van druiven binnen kan krijgen. Men kan die bijbelteksten dus niet gebruiken om aan te tonen dat *sjeechaar* uit druiven is bereid.

Gerstebier

Naar men algemeen aanneemt is er een etymologisch verband tussen het Hebreeuwse woord *sjeechaar* en het akkadische woord *sjikaru*, ‘gerstebier’. In de culturen van het oude Nabije Oosten was het gebruik van gerstebier algemeen bekend. In Babylonië, Assyrië en Egypte was bier een populaire drank. En meer dan dat. Bier was een geldig betaalmiddel, bijvoorbeeld om arbeiders hun loon uit te keren. En men kon een bruid verwerven door bij de vader van het meisje een bepaalde hoeveelheid bier af te leveren. Bier werd ook als medicijn

gebruikt tegen bepaalde maagklachten, als hoestdrank en als laxerend middel. Vele tempels in Mesopotamië hadden hun eigen bierbrouwers in dienst.

Grote gerstproductie

Het klimaat en de landbouwactiviteiten in Mesopotamië en Egypte zorgden ervoor dat bier een belangrijke volksdrank kon worden. Het weer en de bodemgesteldheid waren in de gebieden rond de Eufraat, de Tigris en de Nijl minder gunstig voor wijnbouw. Als men al wijn dronk, werd die geïmporteerd uit Kanaän, Fenicië en Griekenland. De landbouw was veeleer gericht op de productie van graan, en gerst was daarin een heel belangrijke factor.

Het lijkt geen twijfel dat gerst ook in het oude Israël een grote rol speelde in de graanproductie. In Deuteronomium 8:8 wordt de gerst genoemd als een van de landbouwgewassen die het in het beloofde land goed doen. Door de grote hoeveelheden waarin gerst werd geproduceerd, kon de prijs laag blijven: volgens 2 Koningen 7:1 was gerst half zo duur als tarwe.

Bier brouwen

De manier waarop men vroeger bier maakte, is niet te vergelijken met hoe dat in moderne brouwerijen gebeurt. Tegenwoordig gebruikt men naast water, gerst en gist ook hop en wordt er soms koolzuurgas toegevoegd. In de oudheid gebeurde dat niet. Men maakte een brood of koek van mout van gerst, en legde dit brood in water. Door vermenging van het brood en het water ontstaat er een zoete moutpap die men 'wort' noemt. Als daaraan dan vervolgens gist wordt toegevoegd, begint het fermentatieproces. Binnen enkele dagen worden koolhydraten in het wort omgezet in alcohol en kooldioxide. Daarna werd het bier gereedgemaakt voor consumptie. Dat hield in dat men het bier zoeter maakte door vijgen, honing of kruiden toe te voegen. Ook al kan men het resultaat 'bier' noemen, in feite is deze oudoosterse drank gewoon alcoholhoudend gerstewater dat weinig lijkt op een helder pilsje met schuimkraag.

Bierkruiken

Het is niet eenvoudig om archeologische vondsten in het oude Israël te relateren aan de bierproductie. Dat heeft te maken met het feit dat archeologen veelal geneigd zijn de gereedschappen die nodig zijn bij het maken van bier, zoals vijzels en handmolens voor het malen van graan, in verband te brengen met het bakken van brood. Inderdaad overlappen de activiteiten bij het bakken van brood en het brouwen van bier elkaar gedeeltelijk. Maar er zijn bij archeologisch onderzoek in Israël talrijke voorwerpen gevonden die specifiek iets te maken hebben met bierproductie en bierconsumptie, zoals bierkruiken

en zeefjes die gebruikt werden om het bier tijdens het drinken te filtreren. En er zijn ook speciale afsluiters gevonden van vaten om de gassen die tijdens het fermentatieproces ontstaan, te kunnen laten ontsnappen.

Een advies om bier te maken?

Voor de uitleg van de Bijbel zou de kennis van de bierproductie in het oude Nabije Oosten wellicht van belang kunnen zijn voor de interpretatie van Prediker 11:1-2 (*NBG-vertaling 1951*):

Werp uw brood uit op het water, want gij zult het vinden na vele dagen. Verdeel het in zevenen, ja, in achten, want gij weet niet, welk kwaad er op de aarde zijn zal.

Van deze verzen zijn vele interpretaties bekend, en Michael Homan heeft daaraan nog niet zolang geleden een nieuwe uitleg toegevoegd.² Hij stelt voor om vers 1 te betrekken op het bereiden van bier: het werpen van het brood op het water is dan een zinspeling op het mengen van het (gerstemout)brood met een bepaalde hoeveelheid water. Vers 2 wijst dan op het consumeren van bier als sociale activiteit: men moet het delen met zijn vrienden, zodat zij in kwade dagen hulp kunnen bieden. Volgens Homan adviseert de auteur van het bijbelboek om van het leven te genieten zolang het kan. En daar zou dan niet alleen wijn bij horen (zie Prediker 2:3 en 9:7), maar ook bier.

Recept voor oudoosters bier

Het is betrekkelijk eenvoudig om zelf bier te maken volgens een oudoosters recept. Men heeft nodig:

- een plastic tankje van minimaal 5 liter
- een dop die tijdens het fermentatieproces in het tankje kan functioneren als afsluiter en als ontluchter
- 450 gram gerstemout
- 3 liter water
- droge gist
- vruchten zoals dadels, vijgen en rozijnen.

Meng het water met de gerstemout en breng het mengsel (wort) aan de kook. Voeg indien gewenst de vruchten toe om het bier meer smaak te geven. Het wort moet 30 minuten koken. Laat het daarna afkoelen tot kamertemperatuur. Vul vervolgens het tankje en voeg een beetje gist toe. Sluit het tankje af met de ontluchter. Na een fermentatieperiode van 3 tot 5 dagen is het bier gereed voor consumptie.

Tot slot

In Nederlandse bijbelvertalingen is tot nu toe het gebruik van het woord ‘bier’ als weergave van *sjeechaar* en *sikera* vermeden. Men liet het betekenisaspect ‘dronken worden’ van het werkwoord *sjaachar* in *sjeechaar* prevaleren. In buitenlandse bijbelvertalingen zoals *Die Gute Nachricht* en *The Contemporary English Version* is *sjeechaar* wel met ‘bier’ vertaald, omdat het Hebreeuwse woord verwant is met het Akkadische *sjikaru*, ‘gerstebier’. Een dergelijke vertaalkeuze verdient ook in Nederlandse bijbelvertalingen de voorkeur, al blijft het natuurlijk een punt dat de hedendaagse lezer zich bij het woord ‘bier’ wel iets anders zal voorstellen dan wat het gefermenteerde gerstewater in feite was.

Noten

- 1 Zie Lev. 10:9; Num. 6:3; 28:7; Deut. 14:26; 29:5; Rech. 13:4,7,14; 1 Sam. 1:15; Psalm 69:13; Spr. 20:1; 31:4,6; Jes. 5:11,22; 24:9; 28:7; 29:9; 56:12; Micha 2:11. In Luc. 1:15 wordt het Griekse woord *sikera* gebruikt.
- 2 Zie literatuuropgave onder ‘Geraadpleegde literatuur’.

Geraadpleegde literatuur

- W.H. Gispén, *Het boek Leviticus verklaard*, Commentaar op het Oude Testament, Kampen 1950, 167-168.
- W. Gross, *Richter*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg e.a. 2009, 639-640, 666, 668-672.
- M.M. Homan, ‘Beer Production by Throwing Bread into Water: A New Interpretation of Qoh XI 1-2’ in: *Vetus Testamentum* 52 (2002), 275-278.
- M.M. Homan, ‘Beer, Barley and SKR in the Hebrew Bible’ in: R.E. Friedman and W.H.C. Propp (eds.), *Le David Maskil: A Birthday Tribute for David Noel Freedman*, Winona Lake 2004, 25-38.
- M.M. Homan, ‘Beer and Its Drinkers: An Ancient Near Eastern Love Story’ in: *Near Eastern Archaeology* 67 (2004), 84-95.
- M.M. Homan, ‘Did the Ancient Israelites Drink Beer?’ in: *Biblical Archaeology Review* 36/5 (2010), 49-56, 78.
- D. Kellerman, ‘Bier’ in: M. Görg und B. Lang, *Neues Bibel-Lexikon* Band I, Zürich 1991, 294.
- J. Milgrom, *Leviticus 1-16, A New Translation with Introduction and Commentary*, The Anchor Bible vol. 3, New York e.a. 1991, 611-612.
- M. Oeming, ‘Sjaakar’ in: G.J. Botterweck und H. Ringgren, *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* Band VIII, Stuttgart 1994, 1-5.
- L. Schwienhorst-Schönberger, *Kohélet*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg e.a. 2004, 509-513.

Dr. J. van Dorp is als oudtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

▲ Titelblad Nieuwe Testament, uit: *The Holy Bible. Conteyning the Old Testament and the New. Newly Translated out of the Originall tongues [...]*, London 1613.

Foto: NBC/Sandra Haverman

De King James Bible

Hans Bouma

In 1611 werd in Engeland een bijbelvertaling uitgebracht, die in de Angelsaksische wereld een zelfde plaats en status had als de Statenvertaling in Nederland zou krijgen. De officiële naam van de vertaling is ‘Authorized Version’, maar omdat de vertaling was gemaakt in opdracht van koning Jacobus I werd hij ook wel de *King James Bible* (KJB) genoemd. De KJB is, net als onze *Statenvertaling*, voor orthodoxe gelovigen nog steeds de standaardbijbel. In 2011 wordt in Groot-Brittannië en andere Engelssprekende landen aan het 400-jarig jubileum ruime aandacht geschonken.

In deze bijdrage wil ik de ontstaansgeschiedenis, de werkwijze en de effecten van het verschijnen van deze vertaling bespreken.

De aanleiding en de werkwijze

In 1604 riep de Engelse koning Jacobus I een conferentie bijeen om een aantal kerkelijke zaken te bespreken. Op de tweede dag van die conferentie deed John Reynolds, een graecus en president van Corpus Christi College in Oxford, het voorstel tot het vervaardigen van een nieuwe bijbelvertaling, gebaseerd op de grondteksten ‘omdat de oude [...] corrupt waren en niet beantwoordden aan de waarheid van het origineel’. Dat stond de koning, anders dan de bisschoppen, wel aan, en aldus werd bevolen.

Er werden regels opgesteld die in acht genomen moesten worden. Naast de bronteksten maakten de vertalers ook gebruik van al bestaande Engelse vertalingen, met name de *Bishops Bible*, die weer een bewerking was van de *Geneva Bible*. Afgesproken werd onder meer dat de eigennamen in ‘volkse’ (dat wil zeggen niet Griekse of Hebreeuwse, maar Engelse) spelling gezet zouden worden. Er mochten kruisverwijzingen in worden opgenomen. Verder moesten extra toegevoegde woorden cursief worden gezet, moest elk boek en elk hoofdstuk van een inleiding worden voorzien en moesten er geslachtsregisters en een kaart van het Heilige Land in komen. In twijfelgevallen moesten externe deskundigen worden geraadpleegd; er moesten supervisorsoren worden aangesteld. Ook werden de deuterocanonieke of apocriefe boeken opgenomen. Ze staan, zoals gebruikelijk was in protestantse bijbeluitgaven, apart van het Oude en het Nieuwe Testament. Alleen de koptekst vermeldt ‘Apocrypha’. Over het opnemen van de apocriefe boeken bestond verschil van mening onder protestanten. Luther had ze opgenomen, als aanhangsel bij zijn vertaling, eveneens geplaatst

tussen Oude en Nieuwe Testament; de *Statenvertaling* heeft ze na discussie wel opgenomen maar ze staan achterin de Bijbel voorafgegaan door een waarschuwing. De Anglicaanse kerk nam sommige perikopen uit de apocriefen op in haar liturgie en leesrooster, maar sprak uit dat de Kerk de ‘andere boeken’ wel leest als nuttig voorbeeld in het dagelijks leven maar ze niet wil toepassen in de leer. In latere edities van de KJB werden de apocriefen weggelaten en het in 1804 opgerichte Britse Bijbelgenootschap heeft ze nooit in zijn bijbeluitgaven opgenomen.

Oudere vertalingen

De KJB bouwde uitdrukkelijk voort op het werk van vroegere vertalingen. Daarvan waren er verscheidene in Engeland al van voor de Hervorming. Ik kan hier geen complete opsomming geven van al die bijbelvertalingen. Maar de pionier op het gebied van bijbelvertalen moet wel genoemd worden. William Tyndale vertaalde Erasmus’ uitgave van het Griekse Nieuwe Testament. Hij moest vluchten naar Worms en gaf daar in 1526 het eerste Engelstalige bijbeldeel uit. De pocketuitgave werd naar Engeland gesmokkeld, maar prompt verboden, en een groot aantal exemplaren is verbrand. Van de vermoedelijk drieduizend exemplaren van de eerste druk zijn er nog maar twee bekend. Tyndale zelf stierf de martelaarsdood op de brandstapel.

Een andere banneling, Miles Coverdale, gaf in 1535 in Antwerpen de eerste volledige bijbel in het Engels uit. Onder de katholieke koningin Mary Tudor, ook wel ‘Bloody Mary’ genoemd, werden protestanten zwaar vervolgd, en velen vluchtten naar het vasteland. Een van hen was William Whittingham (1524-1589), bijbelgeleerde en hervormer, een vurige protestant. Hij vond het wijzer om het land te ontvluchten en kwam via Frankfurt in Genève terecht, waar hij predikant werd, maar zich na verloop van tijd aan de wetenschap wijdde. Met een aantal medewerkers, onder andere de Schotse hervormer John Knox, kwam in 1560 een bijbelvertaling tot stand, de *Geneva Bible* genoemd, die opgedragen was aan koningin Elizabeth. Tussen 1560 en 1640 zijn daar meer dan zeventig uitgaven van verschenen. Er werden meer dan een half miljoen exemplaren verkocht en de puriteinen omhelsden deze vertaling als ‘hun’ Bijbel. Een aantal bisschoppen, geraakt door het anti-episcopale karakter, bewerkte hem nog een keer en zo is hij als de *Bishops Bible* bekend geworden.

Voor de rooms-katholieken werd door vluchtelingen in Frankrijk een vertaling gemaakt, gebaseerd op de *Vulgata*. Het Nieuwe Testament van deze vertaling was in Reims vertaald, het Oude Testament in Dowai, en daarom kreeg deze in 1610 voltooide vertaling de naam *Douay-Rheims Bible*.

De vertalers van de KJB waren zich wel bewust van het bestaan van deze oudere bijbelvertalingen en hebben er met meer dan een schuin oog naar gekeken, in het bijzonder naar de *Geneva Bible*.

De werkwijze

Voor het maken van de KJB werden 54 vertalers benoemd, geleerden die in zes groepen, ‘gezelschappen’, bijeenkwamen in Cambridge, in Oxford en in Westminster. Het werk werd als volgt verdeeld: Het Eerste Westminster gezelschap, tien mannen, deed Genesis tot en met 2 Koningen. Het Eerste Cambridge gezelschap vertaalde I Kronieken tot en met Hooglied. Het Eerste Oxford gezelschap ging over de rest van het Oude Testament, dus van Jesaja tot en met Maleachi. De apocriefen werden vertaald door het Tweede Cambridge gezelschap; hiervan maakte de puritein Samuel Ward deel uit, die later op de Synode van Dordrecht verslag zou doen van het vertaalproces. Voor het Nieuwe Testament tekenden het Tweede Oxford gezelschap (evangelieën, Handelingen en Openbaring) en het Tweede Westminster gezelschap (de rest van het NT).

De eerste versie van de vertaling werd minstens twee maal systematisch herzien, hetzij door het eigen gezelschap, hetzij door een ander.

Toen de vertaling klaar was werd er een algemene vergadering belegd die negen maanden duurde. Daarbij werd de vertaling beproefd door deze boek voor boek voor te lezen. Zo werd niet alleen de vertaling getoetst, maar ook rezen er tijdens het lezen vragen omtrent het Schriftgezag. In 2 Timoteüs 3:16 gaven sommige vertalingen aan dat alle Schrift door God gegeven is, andere dat alle Schrift die van God gegeven is nuttig is tot lering. Beide lezingen kwamen in de geraadpleegde vertalingen voor. Wat was nu een getrouwe weergave van de brontekst? Er staat uiteindelijk: ‘All Scripture *is* given by inspiration of God [...]’. Ook na deze vergadering werd het eindproduct nog een keer gecontroleerd door twee geleerden, waarvan een, Miles Smith, ook het voorwoord van de vertalers schreef. De laatste die de tekst controleerde was aartsbisschop Bancroft, die er alsnog veertien veranderingen in aanbracht.

Het resultaat

In 1611 verscheen de eerste gedrukte editie te Londen in folioformaat bij Robert Barker, ‘Printer to the Kings Most Excellent Maiestie’, in hetzelfde jaar gevolgd door nog een folio-uitgave. De eerste is beter bekend als de ‘He’ Bible, de daarop volgende als de ‘She’ Bible. Deze namen komen voort uit een bekende vertaalcrux van Ruth 3:15. In de ene editie staat: ‘he went into the city’, waarbij ‘he’ slaat op Boaz; in de andere: ‘she went into the city’, verwijzend naar Ruth. Het probleem is dat in de Hebreeuwse tekst ‘hij’ staat, maar uit het verband kan worden opgemaakt dat het Ruth is die de stad ingaat. De ‘He’ Bible is de oudste.

De eigenlijke bijbeltekst bestaat uit 1464 genummerde dubbelkolommen, elk van 59 omkaderde regels. Het geheel is gezet in een zwarte gothische letter; de kopregels, hoofdstuksamenvattingen en toegevoegde woorden (zoals het ‘*is*’

in 2 Timoteüs 3:16) zijn in Latijnse letter gezet. De hoofdstukaanduidingen, midden in de kopregel, staan in Romeinse cijfers (bijvoorbeeld ‘Chap.iii,v.’). Er staan ook talrijke illustraties in. Het eerste titelblad stelt een muur voor met twee nissen en een centrale nis waarin de volledige titel staat. In de twee zijnissen staan Mozes en Aäron. Bovenaan staat een symbool van de Drieëenheid: het tetragram JHWH, een duif en een lam, verder de evangelisten, Petrus en Paulus en andere apostelen. Helemaal onderaan staat een pelikaan die zichzelf in de hals bijt om haar jongen met haar eigen bloed te voeden, een bekend christelijk symbool. Het is, blijkens de inscriptie ‘C. Boel fecit in Richmont, 1611’ van de hand van Cornelis Boel, een Vlaamse graveur. Het Nieuwe Testament heeft een aparte titelpagina. Opmerkelijk is dat hier bovenaan de pagina na het tetragram JHWH eerst een lam en daaronder een duif voorkomt. De initialen van de hoofdstukken zijn ook alle fraai bewerkt, meest met bloemversieringen, soms ook met mythologische figuren zoals bijvoorbeeld Neptunus of Daphne.

Het taalgebruik

Over het taalgebruik in de KJB is kortgeleden een publicatie verschenen van David Crystal: *Begat. The King James Bible & The English Language*. Daarin wordt onder meer aangetoond dat de gebruikte taal bewust archaisch was. De vertaling bezit een zeker poëtisch ritme, wat vooral uitkomt als de tekst wordt voorgelezen. Zo zegt Adam over Eva: ‘she gave me of the tree, and I did eat’ (Genesis 3:12), een perfect jambisch verlopende regel.

Het streven naar concordantie heeft tot sommige herhaalde vaste constructies geleid, zoals de verleden en de toekomstige tijd van ‘to be’. Die worden weergegeven als ‘and it came to pass’, respectievelijk ‘and it shall come to pass’. Zulke constructies kwamen in het alledaagse Engels niet voor, behalve als bewust gestreefd werd naar ‘bijbeltaal’.

Invloed op het Engels heeft de KJB zeker gehad, zoals blijkt uit Crystals publicatie. Wel komen sommige uitdrukkingen al in eerdere vertalingen voor. Het eerste bijbelvers, in de KJB weergegeven als ‘In the beginning God created the Heaven, and the Earth’, komt zo al eerder voor in de Bishops Bible: ‘In the beginning God created ye heaven and the earth’.

Het is vrijwel onbegonnen werk de voorbeelden van veelgebruikte bijbelcitataten te geven. Enkele mogen volstaan. ‘As you sow, so shall you reap’ (Galaten 6:7); ‘scales fell from his eyes’ (Handelingen 9:18); ‘baptism of fire’ (Matteüs 3:11); ‘jot or tittle’ (Matteüs 5:18); ‘a voice crying in the wilderness’ (Lucas 3:4).

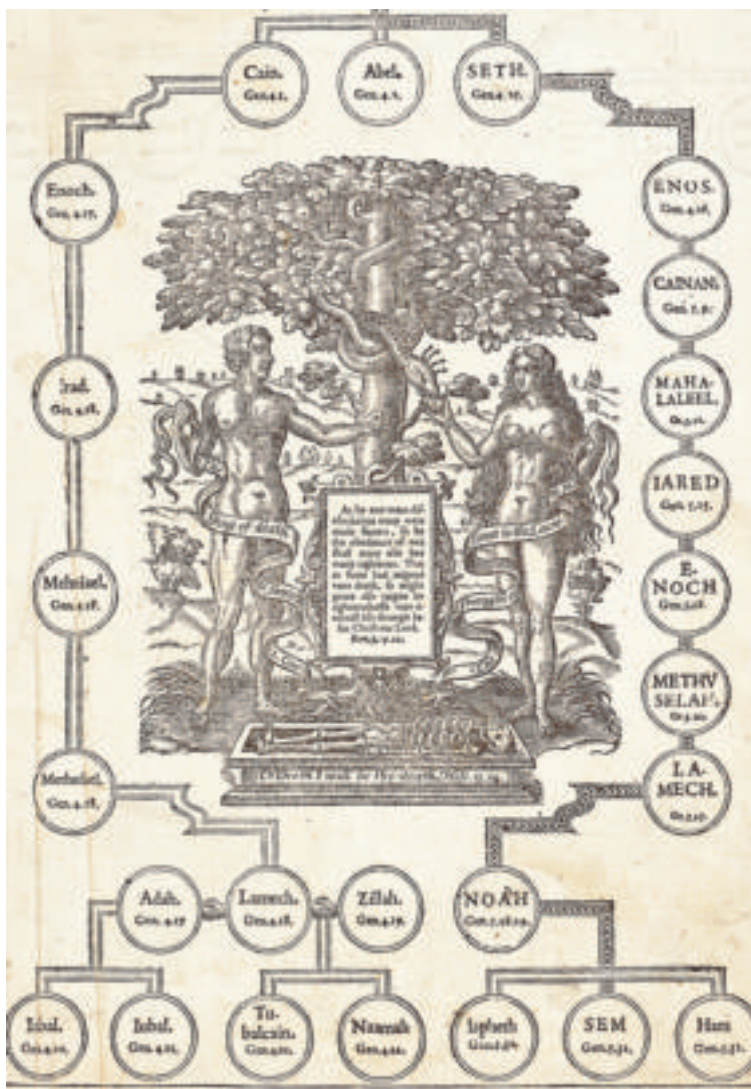
De ontvangst in Engeland en de herziening

De KJB werd in het algemeen gretig ontvangen, maar niet unaniem toegejuicht. De eerste gedrukte reactie was negatief en in azijn gedoopt. Zij kwam

van Hugh Broughton. Hij had lange tijd aangedrongen op een nieuwe Engelse vertaling maar hij was, hoewel hij een uitnemend Hebraïst was, niet uitgenodigd eraan mee te werken. Daar kunnen vele redenen voor zijn geweest: hij was eigenwijs en twistziek, hij had ruzie gemaakt met John Reynolds, en hij woonde buitenslands, in de Nederlanden. Na verschijnen van de KJB ontving hij in Middelburg een exemplaar, en schreef daarover nog in 1611 een pamflet *A Censure of the Late Translation for our Churches*. Hij vond de vertaling zo incompetent dat ze maar beter verbrand kon worden. En de apocriefe boeken stonden er ook in! Broughton vond dat ‘liegende fabels en ijdel gepraat’ niet ‘zij aan zij moesten staan met de heilige boeken, en niet onder hetzelfde dak’. Een andere klacht kwam van Ambrose Ussher. Hij vond het een haastig gemaakt allegaartje van oudere vertalingen. Geheel objectief was deze reactie van Ussher niet, want in 1611 was hij al ver gevorderd met een eigen vertaling. Dit niet uitgegeven manuscript ligt in de bibliotheek van Trinity College in Dublin.

Maar zij die aan de KJB hadden meegewerkt, vonden de vertaling een succes. Samuel Warden vertelde aan de Dordtse synode een opgetogen verhaal waarin hij de vertaling prees vanwege haar accuraatheid. Over het algemeen waren de puriteinen wel ingenomen met de KJB maar waren ze minder te spreken over het opnemen van de apocriefen. In de geloofsbelijdenis van Westminster (1647) staat dat de apocriefen geen deel van de canon uitmaakten en geen gezag hadden. Vanaf dat moment werd de KJB dus zonder de apocriefen uitgegeven. Ook kwam al in die tijd de wens tot revisie op. De eerste oproep kwam van de hebraïcus John Lightfoot in een preek voor het Lagerhuis in 1645. Een commissie tot herziening werd in 1647 ingesteld. Die stelde dat er wel vertaalfouten in stonden, maar dat toch de KJB de beste vertaling was. Na 1650 was de KJB de toonaangevende vertaling. Het zou tot het eind van de negentiende eeuw duren voordat er een echte revisie tot stand kwam. Met instemming van het parlement en de Anglicaanse kerk (die zich als hoedster van de KJB beschouwde) en met medewerking van non-conformisten en Amerikaanse Anglicanen, gingen men aan de slag. De Amerikanen en Britten gingen elk apart te werk, maar wisselden wel hun proefteksten uit. Het grote verschil was dat de Amerikanen het tetragram weergaven als ‘Jehovah’ en de Britten als ‘the LORD’. Ze lieten het verschil rusten.

In 1881 werd het Nieuwe Testament in de Revised Version uitgegeven en het Oude Testament volgde in 1885. Toen het Nieuwe Testament verscheen, werden al meteen 300.000 exemplaren verkocht. Nieuwe inzichten leidden tot een Revised Standard Version (NT 1946, OT 1952, Apocriefen 1957). Later verschenen er meer uitgaven en nieuwe vertalingen, maar die vallen buiten het bereik van dit artikel.

▲ Adam en Eva, 'The Genealogies of Holy Scriptures', uit: *The Holy Bible. Conteyning the Old Testament and the New. Newly Translated out of the Originall tongues [...]*, London 1613.

Foto: NBG/Sandra Haverman

James Ussher en zijn tijdrekening

In de KJB van 1611 staat een uitgebreide bijbelse genealogie, die begint bij de schepping van Adam en Eva door God, en vele pagina's en vele eeuwen doorloopt tot 'CHRIST', zoon 'By Lawe' van 'Ioseph' en 'By nature' van 'MARIE'. In

de tweede kwarto uitgave (1679) kwam daar een bijbelse chronologie bij. In 1679 rekende men met ‘Anno Mundi’ (jaar van de aarde) en niet met ‘Anno Domini’ (jaar des Heren), zodat de dood van Adam plaatsvindt in het jaar 130, de geboorte van Jezus in het jaar 4000 en de kruisiging in 4036.

In 1701 werd op instigatie van bisschop William Lloyd een preciezer getal van 4004 opgenomen. In alle latere uitgaven tot in de twintigste eeuw staat in een voorkolom de datering volgens deze bijbelse chronologie. Bij Genesis 1 staat dus: ‘Year before Christ 4004.’ Deze chronologie was het werk van James Ussher, aartsbisschop van Armagh, gerespecteerd geleerde en een oudere broer van Ambrose Ussher. Hij had in drie magistrale Latijnse boeken al zijn kennis van oude talen, oude tijdrekeningen en de Bijbel gebundeld om helderheid te verschaffen over het tijdstip waarop de wereld geschapen was. Ussher bereedeneerde dat de schepping nauwkeurig kon worden gedateerd op de avond voor zondag 23 oktober 4004 v.Chr., volgens de toen nog in protestants Europa geldende Juliaanse tijdrekening. Dat jaartal was deels gebaseerd op de aanname dat Jezus was geboren in het sterfjaar van Herodes: 4 v.Chr. De Hebreeuwse kalender, gebaseerd op zonne- en maancycli had Ussher tot de conclusie gebracht dat de schepping samenviel met de herfstevening, en de gedachte dat deze op zondag had plaatsgevonden was teruggerekend van Gods rusten op de zevende dag. Het tijdstip was afgeleid van de joodse tijdrekening (‘het was avond geweest en het was morgen geweest, de eerste dag’). Toen deze datum was vastgesteld, kon Ussher voorwaarts rekenen aan de hand van bijbelse gegevens, zodat bijvoorbeeld de zondvloed plaatsgevonden moest hebben in 2849 v.Chr. Zijn data hebben lang standgehouden.

De King James Bible in Nederland

De KJB heeft in Nederland nauwelijks of geen invloed gehad. Wel is de manier van werken bij het vervaardigen van de *Statenvertaling* van de Britten overgenomen, die daarover ook gesproken zullen hebben op de synode van Dordrecht waar ook een Britse afvaardiging aanwezig was. Een duidelijke overeenkomst tussen de KJB en de *Statenvertaling* is dat beide lange tijd een zeer vooraanstaande positie hebben ingenomen en dat beide nog steeds door bepaalde kerkelijke én niet-kerkelijke groeperingen in ere gehouden worden.

Geraadpleegde literatuur

Gordon Campbell, *Bible. The Story of the King James Version*, Oxford 2010.

David Crystal, *Begat. The King James Bible & The English Language*, Oxford 2010.

Drs. J. Bouma is gepensioneerd onderwijsschemicus en theoloog. Hij gaat regelmatig voor in kerkdiensten (PKN) en is tevens vrijwilliger bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Dit voorjaar verschijnen er twee bijzondere bijbeledities en twee bijbeluitgaven voor kinderen.

▲ Omslag *Reis door de Bijbel*

▲ Omslag *Het graf is leeg*

Reis door de Bijbel

Dit boek neemt je mee op reis. Je ontdekt twintig plaatsen en verhalen uit de Bijbel met behulp van gedetailleerde overzichtsplaten, kaartjes, illustraties en uitleg. Je vindt ook details over steden, gebouwen en volken. Met leuke weetjes en achtergronden! Een prachtige, grote uitgave, gemaakt voor nieuwsgierige kinderen van 8-12 jaar.

Prijs: ca. € 8,50

Formaat: 21,5 x 26 cm

ISBN 978-90-8601-087-5

Het graf is leeg

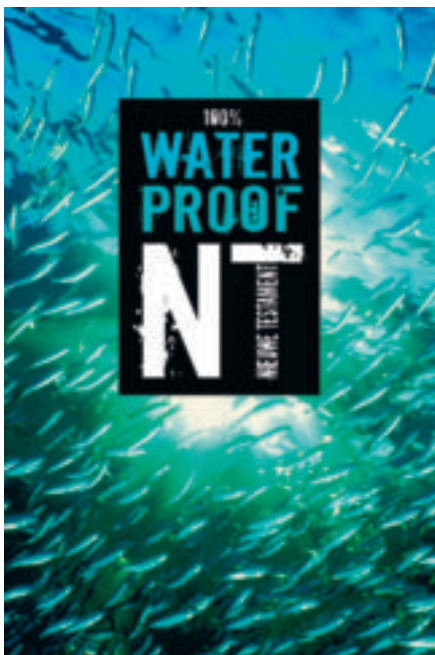
(Prentenbijbelboekje + dvd)

In dit prentenboekje is het paasverhaal opgenomen, afkomstig uit de Prentenbijbel, getekend door Marijke ten Cate. Het prentenbijbelboekje bevat extra illustraties en een dvd met een animatiefilmpje van het verhaal. Een mooi geschenk voor kinderen van 4-7 jaar.

Prijs: ca. € 7,95

Formaat: 15 x 15 cm

ISBN 978-90-8912-034-2

▲ Omslag *Waterproof NT*

Waterproof NT

Het Waterproof Nieuwe Testament kun je lezen op bijzondere plaatsen: in bad, aan het strand, in storm en regen: door het bijzondere papier kan dit Nieuwe Testament tegen een flinke hoeveelheid water. Een eenmalige uitgave in een beperkte oplage: op = op.

Prijs: ca. € 14,95

(vanaf eind maart verkrijgbaar)

Formaat: 9,8 x 15 cm

ISBN 978-90-6539-352-4

▲ Omslag *NBV Limited Edition*

NBV Bijbel Limited Edition

Vanaf half maart te koop: een meidenbijbel. Een trendy, vrolijke en vrouwelijke uitvoering van *De Nieuwe Bijbelvertaling*. De bijzondere vormgeving en uitstraling maakt deze bijbel geschikt voor meiden. Uitgevoerd in praktisch klein formaat, handig om mee te nemen.

Slechts beperkt verkrijgbaar, dus wees er snel bij.

Prijs: ca. € 39,00

(vanaf half maart verkrijgbaar)

Formaat: 9,8 x 15 cm

ISBN 978-90-6539-321-0

**Voor informatie over nieuwe uitgaven, kijk op www.bijbelgenootschap.nl.
Alle uitgaven zijn verkrijgbaar in de boekhandel of via onze site.**

